

С. О. Карапетянздобувач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету

ГЕНЕЗА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Наукова публікація присвячена комплексному дослідженню історичного розвитку адміністративно-правового регулювання видавничої діяльності в Україні як складової інформаційної, мовної та культурної політики держави.

Автором проаналізовано етапи трансформації правового впливу на видавничу галузь – від домінування релігійного контролю у часи Київської Русі та Гетьманщини до централізованого імперського та радянського управління, яке базувалося на заборонах, дозвільній системі та ідеологічній цензурі.

Особлива увага приділяється періоду УНР, що вперше заклав правові засади свободи друку, а також радянському етапу, позначеному жорсткою монополізацією та репресіями в галузі книговидавництва.

У контексті розвитку незалежної України розглянуто ключові нормативно-правові акти, які започаткували ринкову модель функціонування видавничого сектору, запровадили підтримку україномовної продукції, механізми державного контролю та захисту авторських прав.

З'ясовано, що видавнича справа в Україні постійно зазнавала впливу політичних змін, а правове регулювання набувало різного змісту – від просвітницько-захисного до інструменту ідеологічного впливу. У сучасних умовах законодавче забезпечення книговидавництва відіграє вирішальну роль у формуванні культурної незалежності, збереженні національної ідентичності та забезпеченні інформаційної безпеки держави.

Ця публікація є важливим внеском у дискусію про еволюцію адміністративно-правових підходів до регулювання видавничої діяльності в Україні в контексті формування національної інформаційної політики, забезпечення свободи слова та захисту культурної ідентичності. На основі історико-правового аналізу автор обґрунтовує залежність видавничої сфери від політичного режиму та законодавчих практик, висвітлюючи, як трансформація адміністративного впливу відображає ширші процеси державотворення та демократизації суспільства.

Ключові слова: видавнича справа, адміністративне право, цензура, свобода слова, книговидавництво в Україні, нормативно-правове регулювання, культурна політика, інформаційна безпека.

Вступ. У сучасних умовах видавнича діяльність посідає важливе місце в системі інформаційної, мовної та культурної політики держави, виконуючи як просвітницькі, так і стратегічні функції. Її розвиток тісно пов'язаний з історичними, політичними та правовими трансформаціями, що відбувалися в Україні протягом різних етапів її державності. Водночас адміністративно-правове регулювання видавничої галузі відображає зміни в підходах держави до свободи слова, культурної автономії та формування національної ідентичності. Дослідження генези такого регулювання дозволяє виявити закономірності взаємозв'язку між правовими механізмами впливу на книговидавництво та суспільними процесами в Україні.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є комплексне дослідження історич-

ної еволюції адміністративно-правового регулювання видавничої діяльності в Україні в контексті трансформацій політичної влади, мовної політики та державного впливу на інформаційний простір.

Методологія даної публікації ґрунтується на використанні історико-правового, формально-юридичного, порівняльно-правового та системного методів. Історико-правовий підхід дозволив простежити хронологію змін у сфері правового регулювання; формально-юридичний – проаналізувати зміст ключових нормативно-правових актів; порівняльний – виявити особливості регуляторних моделей різних історичних періодів; системний – охопити адміністративно-правові механізми як складову культурної та інформаційної політики України.

Результати дослідження. Видавнича справа в українському законодавстві визначається як сфера суспільних відносин, що охоплює організаційно-творчі та виробничо-господарські аспекти діяльності суб'єктів, залучених до створення, виготовлення та поширення друкованої продукції. Під останньою розуміють різноманітні види видань, класифікованих за призначенням, матеріальною формою, періодичністю тощо: книги, брошури, газети, журнали, буклети, плакати, етикетки, гравюри тощо [7].

Як зауважує М. Тимошик, оскільки видавнича продукція охоплює надзвичайно широкий спектр друкованих матеріалів, що з'являлися в різні історичні періоди і мали неоднаковий вплив на суспільство, термін «видавнича справа» усталився у двох основних значеннях. У широкому розумінні він стосується процесу створення та розповсюдження текстової інформації, незалежно від її носія – рукописного, друкованого чи електронного. Водночас у більш вузькому сенсі поняття «видавнича справа» традиційно асоціюється з книговидаванням, тобто випуском переважно неперіодичних видань. У той час як термін «журналістика» закріпився за періодичними друкованими виданнями (газетами, журналами), а також за аудіовізуальними медіа [1].

Витоки видавничої діяльності сягають епохи формування писемності, коли з'явилися перші текстові носії – від кам'яних плит до паперу. Спочатку історія видавничої справи вивчалася у контексті розвитку писемності й технік друку, зосереджуючи увагу переважно на матеріальному аспекті книги. [1].

На межі XIX–XX ст. у європейській науці було запропоновано новий підхід: книга розглядалася не лише як об'єкт друку, а як носій знань і засіб впливу на суспільство. Це сприяло дослідженню видавничої справи в контексті її ролі у формуванні громадської думки, освіти та культури.

Історія адміністративно-правового регулювання видавничої справи тісно пов'язана з розвитком самої галузі, проте має власну специфіку. Вона включає формування правових норм, адміністративних механізмів контролю й управління, впровадження цензурних і дозвільних процедур, систем державної підтримки та сучасних законодавчих підходів до регулювання видавничої діяльності.

Розвиток видавничої справи в Україні тісно пов'язаний з історією писемності та культурного відродження, що, в свою чергу, зумовило посту-

пове формування механізмів її регулювання. На етапі Київської Русі (XI–XIII ст.) та Гетьманщини (XVII–XVIII ст.) видавнича діяльність формувалась переважно в межах релігійно-освітніх інституцій, без централізованої правової системи. Основними осередками створення книжкової продукції виступали монастирі, де функціонували школи переписувачів (зокрема при Софійському соборі та Києво-Печерській лаврі), які забезпечували виробництво та розповсюдження рукописної літератури.

З прийняттям християнства сформувалися передумови для розвитку книжкової культури. Особливу роль у цьому процесі відіграли Десятинна церква та Ярослав Мудрий, за правління якого започатковано школу переписувачів і засновано бібліотеку при Софії Київській. У добу середньовіччя книга була не лише джерелом знань, а й інструментом збереження духовних і правових традицій (прикладом є «Остромирове Євангеліє» та «Руська правда») [1].

На цьому етапі ще не існувало централізованого адміністративно-правового регулювання: зміст і формат книжкової продукції визначалися духовними інституціями, які встановлювали внутрішні правила та норми. Видавнича діяльність була інтегрованою частиною монастирського життя, а функції регулювання виконували церковні авторитети.

З початком доби Гетьманщини відбулися суттєві зміни: із запровадженням друкарства (зокрема діяльність Івана Федорова у Львові з 1573 р.) книговидавнича справа вийшла за межі монастирських стін. Попри це, адміністративний контроль залишався децентралізованим і реалізовувався здебільшого через церковні структури. Києво-Печерська лавра, маючи власну друкарню, визначала і контролювала зміст видань, що засвідчує виникнення первинних форм адміністративно-правового впливу [1, 3].

У цей період друкарні почали діяти при духовних і світських установах, зокрема в освітніх закладах, що стало поштовхом до стандартизації друку та поєднання традицій рукописної культури з новітніми технологіями.

Отже, упродовж XI–XVIII століть видавнича справа еволюціонувала від рукописної книжності до друкованого слова. Водночас адміністративне регулювання набувало специфічних форм: від внутрішньоцерковних правил – до первинних ознак нормативного впливу з боку світської влади.

Інкorporація українських земель до складу Російської імперії зумовила запровадження

жорсткої системи державного контролю над видавничою сферою, що супроводжувалася політикою русифікації та цензури. Уряд Росії вбачав у книговидаванні засіб національного самоусвідомлення, що становив загрозу імперській централізації, а тому вживав системних заходів для обмеження української видавничої діяльності.

Головними особливостями адміністративно-правового регулювання видавничої справи цього періоду були: встановлення дозвільного порядку відкриття друкарень; обов'язкове проходження державної цензури; заборона друку українською мовою (зокрема, Емським указом 1876 р.); знищення або вилучення україномовної навчальної та наукової літератури [4].

«Цензурні статuti» 1804, 1826 і 1865 років закріпили послідовну ескалацію державного контролю, кульмінацією якої став Емський указ. Він запровадив повну заборону на публікацію українською мовою, а також заборонив українські переклади, підручники та літературну творчість [6, с. 42].

Друкарні в Україні зобов'язувалися реєструватися в імперських цензурних комітетах. Кожне видання проходило попередній контроль, а видавцям могли відмовити в дозволі без пояснення причин. Освітній процес також зазнав русифікації – українську мову вилучили зі шкільного вжитку.

Попри це, українські видавці шукали шляхи для збереження рідномовної книжкової традиції: друкували книги за кордоном (у Галичині, Чехії, Польщі), використовували подвійні назви або змішані мовні форми, розповсюджували нелегальну літературу через культурні кола [2].

Таким чином, у складі Російської імперії видавнича справа функціонувала в умовах правової дискримінації та цензурного тиску. Однак саме в цей період формувалося національне усвідомлення необхідності боротьби за право друкувати українською мовою, що стало підґрунтям для подальших трансформацій після 1917 року.

Період УНР (1917–1921 рр.) ознаменував собою короточасний, але суттєвий етап у становленні українського книговидавання. Уперше за тривалий час українська мова набула офіційного статусу, що створило правові передумови для вільного функціонування друку без цензурних обмежень. Було скасовано цензурні органи, запроваджено свободу слова, що стимулювало активізацію видавничої діяльності. В Україні почали функціонувати як державні, так і при-

ватні видавництва, які випускали навчальну, художню, наукову та політичну літературу.

Одним із ключових нормативних актів став «Тимчасовий закон про пресу» (1918 р.), що гарантував свободу друку, скасовував обов'язкову реєстрацію періодичних видань та закріплював право на друк українською мовою. Цей акт заклав правову основу для демократичного функціонування видавничої справи на національному рівні [6, с. 42].

У період існування УНР активно видавалися як літературно-культурні, так і урядові та військові періодичні видання. Видавництва УНР, зокрема Державне видавництво, Академія наук, приватні друкарні в Києві, Харкові, Полтаві, Катеринославі, сприяли формуванню національного інформаційного простору. Видавалися твори класиків української літератури, наукові праці, публіцистика [6, с. 43].

Проте розвиток видавничої справи стримувався політичною нестабільністю та воєнними діями. Часті зміни урядів, окупація України більшовицькими військами у 1921 році призвели до згортання незалежної видавничої діяльності. Більшовики ліквідували приватні друкарні, запровадили державну монополію та цензурні механізми.

Таким чином, період УНР став першою в історії спробою створення національного, незалежного книговидавання на демократичних засадах. Попри недовготривалість, цей етап заклав засади свободи друку, розвитку української мови в медіапросторі та продемонстрував потенціал української видавничої справи в умовах незалежності.

Видавнича справа в УРСР (1922–1991 рр.) зазнала кардинального перетворення унаслідок встановлення радянської влади та впровадження державної монополії на книговидавання. Приватні друкарні були ліквідовані або передані під державний контроль. Уся видавнича діяльність підпорядковувалася ідеологічним установкам Комуністичної партії, що зумовило скорочення україномовних видань і пріоритетність російськомовної продукції.

У 1923 р. було ухвалено закон «Про друк», який закріпив монопольне право держави на книговидавання, запровадив обов'язкову реєстрацію видавництв, попередню цензуру та дозвільну систему друку. Головліт УРСР виконував функції цензурного органу, забезпечуючи контроль за змістом друкованої продукції. Видавництва працювали виключно за державним замовленням і в межах затвердженої ідеології [1].

Протягом радянського періоду видавнича справа втратила автономію й стала інструментом комуністичної пропаганди. Друк незалежних чи націоналістичних творів був заборонений, а їх автори зазнавали репресій. Одним з найбільш трагічних проявів цього процесу стало «Розстріляне відродження» 1930-х років, унаслідок якого було знищено плеяду українських письменників і заборонено їхні твори [3].

У 1950–1980-х роках посилилася русифікація, українська література друкувалася обмежено і лише в ідеологічно «перевіреніх» редакціях. Основними видавництвами УРСР були «Дніпро», «Молодь», «Наукова думка», які діяли виключно в межах державної політики [6, с. 44].

Період «перебудови» (1986–1991 рр.) ознаменувався пом'якшенням цензури та появою перших незалежних українських видань. Почали відновлюватися раніше заборонені імена та тексти, зросла увага до національної тематики [6, с. 46].

Отже, радянський період в історії української видавничої справи характеризується жорсткою централізацією, ідеологічним контролем та обмеженням культурної автономії. Водночас, незважаючи на утиски, українська література зберегла безперервність розвитку, а демократичні зрушення наприкінці 1980-х створили підґрунтя для її подальшого відродження після здобуття незалежності.

Після проголошення незалежності України у 1991 році видавнича галузь отримала можливість вільного розвитку, позбавившись радянської цензури та державної монополії. Основні зміни були пов'язані з лібералізацією ринку, формуванням приватного сектору у книговидаванні, активізацією перекладацької діяльності, а також поступовим зростанням кількості видань українською мовою [5].

Законодавче забезпечення нової видавничої політики стало визначальним для інституційного становлення галузі. Прийняття Закону України «Про видавничу справу» (1997 р.) заклало правові основи функціонування суб'єктів видавничої діяльності, регулювання авторських прав і державного нагляду. Закон «Про державну підтримку книговидавничої справи» (2003 р.) передбачив фінансову підтримку українськомовних видань та пільгове оподаткування для видавців навчальної та наукової літератури. Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.) запровадив мовні квоти та заборонив імпорту книжко-

вої продукції з РФ без спеціального дозволу [7, 8, 9].

Державне регулювання доповнюється системою контролю окремих видів друкованої продукції (зокрема підручників, офіційних документів, видань стратегічного призначення) та встановленням відповідальності за поширення забороненого контенту. Водночас розвиваються інституції підтримки: Український інститут книги, Міністерство культури, громадські та міжнародні організації, що надають гранти та сприяють розвитку читацької культури.

Попри зрушення, видавнича галузь стикається з низкою викликів: тривалий вплив російської літератури, обмежене фінансування, конкуренція з боку іноземних видавництв, поширення цифрових форматів. У 1990–2000-х роках український ринок залишався насиченим російськомовною продукцією, а вітчизняні видавці відчували нестачу фінансових ресурсів та державної підтримки [5].

Однак зростання україномовного контенту, поява незалежних видавництв, оновлення бібліотек та популяризація національної літератури свідчать про позитивні тенденції. Українське книговидавання поступово інтегрується у глобальний ринок, зберігаючи водночас національну культурну специфіку.

Таким чином, сучасний етап розвитку видавничої справи в Україні характеризується переходом до правових, економічних та інституційних форм ринкової організації галузі. Цей процес відображає не лише трансформацію інфраструктури книговидавання, а й поступове утвердження культурної самобутності та мовної незалежності у сфері видавничої діяльності.

Висновки. Дослідження генези адміністративно-правового регулювання видавничої діяльності в Україні засвідчує тісний взаємозв'язок між політичними умовами, рівнем національної самосвідомості та формами державного впливу на сферу книговидавання. Від ранніх часів, коли видавнича діяльність здійснювалася у межах церковно-релігійних інституцій без прямого державного регулювання, до періоду повної монополізації радянською владою і подальшого переходу до ринкової моделі в незалежній Україні, ця галузь постійно перебувала під впливом правових та адміністративних змін.

З аналізу історичних періодів чітко видно, що адміністративно-правове регулювання видавничої справи в різні часи мало різну мету: від захисту культурних і духовних цінностей – до інструменту ідеологічного контролю. Лише в умовах

незалежності Україна отримала змогу формувати власну нормативно-правову базу, орієнтовану на підтримку української мови, національного книговидання та свободи слова. Історичний досвід свідчить про важливість правового забезпечення видавничої галузі як ключової складової інформаційної безпеки, культурного розвитку та збереження національної ідентичності.

Список використаних джерел:

1. Тимошик М. С. Історія видавничої справи: підручник. 2-ге вид., виправлене. Київ: Наша культура і наука, 2007. 496 с.
2. Запаско Я., Мацюк О., Стасенко В. Початки українського друкарства. Львів: Центр Європи, 2000. 222 с.
3. Зелінська Н. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан. Львів: Світ, 2002. 268 с.
4. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Інститут українознавства, 2002. 520 с.
5. Афонін О. А., Сенченко М. І. Українська книга в контексті світового книговидання. Київ: Кн. палата України, 2009. 168 с. (примітка: обсяг сторінок умовно вказано, уточніть за потреби).
6. Васьківська О. Історіографія книговидавництва в Україні: становлення та розвиток. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 4. С. 41–47.
7. Про видавничу справу: Закон України від 05 черв. 1997 р. № 318/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 32. Ст. 206. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318/97-вр>.
8. Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні: Закон України від 06 берез. 2003 р. № 601-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-15>.
9. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квіт. 2019 р. № 2704-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 21. Ст. 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>.

Karapetyan S. O. Genesis of administrative and legal regulation of publishing activities in Ukraine

The scholarly publication is devoted to a comprehensive study of the historical development of administrative and legal regulation of publishing activities in Ukraine, viewed as an integral component of the state's information, language, and cultural policy.

The author analyzes the stages of legal transformation affecting the publishing sector—from the dominance of religious oversight during the Kyivan Rus and Hetmanate periods to the centralized imperial and Soviet governance models, which relied on prohibitions, licensing systems, and ideological censorship.

Particular attention is paid to the period of the Ukrainian People's Republic (UNR), which first established the legal foundations for freedom of the press, as well as to the Soviet era, marked by strict monopolization and repressive measures within the publishing domain.

Within the context of independent Ukraine, the study examines key normative legal acts that initiated a market-oriented model of publishing, introduced support for Ukrainian-language materials, mechanisms of state oversight, and protection of copyright.

It is demonstrated that publishing in Ukraine has consistently been subject to political influence, with legal regulation taking on varying roles—from educational and protective functions to serving as a tool of ideological control. In the current context, legal frameworks for publishing play a critical role in fostering cultural sovereignty, preserving national identity, and ensuring the state's informational security.

This publication represents a significant contribution to the academic discourse on the evolution of administrative and legal approaches to the regulation of publishing in Ukraine, particularly in relation to the development of national information policy, the safeguarding of freedom of expression, and the protection of cultural identity. Through a historical and legal analysis, the author substantiates the dependency of the publishing sector on political regimes and legislative practices, highlighting how the transformation of administrative influence reflects broader processes of state-building and democratization.

Key words: publishing industry, administrative law, censorship, freedom of speech, book publishing in Ukraine, legal regulation, cultural policy, information security.